

ÉVFORDULÓ

• Glatz Ferenc: Gyengülő államhatalom, erősödő népmozgalom	3
• Az 1956. év krónikája II. (Glatz Ferenc)	4
• Sipos Péter: Gyászszertartás Budapesten	11
• Rajk Júlia 1956-ban (Pető Andrea)	13
• Egyetemisták demonstrációja, 1956. október 6. (Bozó Gyula)	14
• Kovács István: Lengyelország, 1956	15
• Németh József: Az egyetemek és az egyetemisták 1956-ban	19
• Szakolczai Attila: Október huszonharmadika	22
• Gerő Ernő rádióbeszéde, 1956. október 23.	26
• Rainer M. János: 1956: egy vereség diadala	29
• Mikojan és Szuszlov jelentése, 1956. október 25.	30
• Nagy Imre miniszterelnök rádióbeszéde, 1956. október 28.	32
• Szovjet kormánynyilatkozat, 1956. október 30.	36
• Nagy Imre távirata az ENSZ főtítkárához, 1956. november 2.	38
• Az ENSZ a magyarországi helyzetről, 1956. november 4.	38
• Eörsi László: Felkelőcsoportok a forradalomban	41
• A Corvin közti felkelők tűzszüneti feltételei	43
• A vidék 1956-ban (G.)	45
• Böör László: Pest megye a forradalomban	45
• Rozs András: „Doktorok forradalma”, „mecseki láthatatlanok”	46
• Erdmann Gyula: Két zseniális szabómester	48
• Varga Zsuzsanna: Agrárkérdés, parasztok 1956-ban	50
• Szakolczai Attila: A vidéki munkástanácsok	52
• Horváth Miklós: A magyar haderő az 1956-os forradalomban	55
• 1956-os nemzetőrjelvény (Makai Ágnes)	56
• A mosonmagyaróvári sortűz és lincselés (Szakolczai Attila)	58
• Sortűz és lincselés Miskolcon (Szakolczai Attila)	60
• Izsák Lajos: A többpártrendszer újjáéledése, 1956	61
• Pártprogramok, 1956. október–november	62–64
• Kádár János rádióbeszéde, 1956. november 1.	66
• Ripp Zoltán: Az MSZMP megalakulása	67
• Az MSZMP Előkészítő Bizottsága	68
• Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak, egyházpolitika 1956-ban	71
• Mindszenty József rádiószózata, 1956. november 3.	72
• Magyar kisebbségek a szomszédos országokban '56-ban (G.)	75
• Simon Attila: A szlovákiai magyarok 1956-ban	76
• Dupka György: „Testvéri segítség” Kárpátalján át	78
• Bíró László: A vajdasági magyarok és 1956	80
• Bottoni, Stefano: Forradalom nélküli megtorlás Romániában	81

Címlapon: A forradalom képei, 1956. október 23–november 3.

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Demeter Zsuzsanna, Fodor Pál, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Zsoldos Attila

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia

Munkatársak: Farkas Ildikó, Kocsis Gabriella, Bognár Katalin, Horváth Imre (számítógépes tördelés), Nagy Béla (térkép)
Szerkesztőségi titkár: Oprán Emese

Megjelenik évente tízszer. Előfizetési díj 2006-ra: 2900 Ft.

Felelős kiadó: História Alapítvány. Szerkesztőség: 1014 Bp., Üri u. 53.
Tel.: 224-6700/615, 623, 625; tel./fax: 356-0457.
Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250. www.historia.hu
Bankszámlaszáma 11701004-20125394 OTP

Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt.1051 Bp., Hercegprimás u. 5.
USD HU47-10103104-82876600-00000997;
Euró HU46-10103104-82876600-01000309
Adószám: 19654243-2-41

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványosport.
Nyomdagrafikai előkészítés: Krónikás Bt., Biatorbágy
Nyomás: MESTERPRINT Kft., Budapest, Vak Bottyán u. 30–32/B
Terjeszti: LAPKER Rt. és alternatív terjesztők.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. Tel.: 06-1-477-6388; postacím: Bp., 1900).
További információ 06-80-444 444; hirlapelofizetes@posta.hu

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza!

HU ISSN 01392409. Index: 25384

ÉVFORDULÓ

Gyengülő államhatalom, erősödő népmozgalom

A felkelés eszmevilága (1956. augusztus–október)

Rákosi Mátyás bukása és Szovjetunióba szállítása jelképes esemény volt. Rákosi személye – neve, jellegzetes alakja, világosan leegyszerűsítő szónoklatai, jellegzetes hanghordozása – összefonódott részben a magyarországi proletárdiktatúra kiépítésével, részben az 1955 utáni visszarendeződési kísérlettel. Az egész ország így látta. A köznapi ember „Rákosi-rendszerről” beszélt.

Bizonytalankodó politikai vezetés

Gerő első titkárrá választása csalódást kelt a politikába beavatottak között. (Ők Kádárra számítottak.) A széles közönségben (amelyik számára Kádár sem jelent sokat) pedig Gerő „kinevezése” tovább rontja a politika iránti amúgy is megrendült bizalmat. Nemcsak hogy egy „moszkovita” áll továbbra is az ország élén, hanem ráadásul Rákosi legközvetlenebb munkatársa! Hamarosan bebizonyosodik: Gerő, a párhivatalnok, érti pártbeli elvtársai és a szovjetek elvárásait, mindenekelőtt a rehabilitációk felgyorsításának igényét. S hogy kevésbé legyen „vad”, mint Rákosi. (Ez Hruscsov Rákosi-jelzője.) A reformkommunisták és a pártellenzék irányában legyen engedékenyebb, mint Rákosi. De hamarosan bebizonyosodik: Gerő jóval tehetségtelegebb, mint Rákosi. „Kétbalkezes”. (Ahogy Hruscsov mondta róla.) És foglya is régi személyi-politikai kötődéseinek. Nem ura a helyzetnek. Bizonytalankodása újabb belpolitikai feszültségek forrása lesz.

Jellemző eset. Rákosi távozása után úgy tűnik, a pártvezetés „békét köt” az írókkal és a pártellenzékkel. Törlik az 1955. októberi Memorandum miatt kiosztott pártbüntetéseket, visszaveszik az akkor kizárt újságírókat, írókat a pártba. Mind Nagy Imre környezetéhez tartoznak. Ez akár Rákosi személyes vereségeként is értékelhető (augusztus 3.). De néhány héttel később (augusztus 29.) ugyanez a politikai bizottság állást foglal az írószövetség közelgő közgyűléséről: folytatva a Rákosi idején kezdett belebeszélést a testület munkájába, meg akarja határozni a vezetés összetételét (még a főtítkár személyét is), mintegy az anyagi támogatás feltételeként is. Az eredmény: az írószövetség szembeszegül. Szeptember 17-i közgyűlésén először választanak titkosan, és „kiszavazzák” a PB jelöltjeit... Az értelmiség figyel az írók győzelmére. Ország-szerte. Várja, mi történik... És nem történik semmi. A párt tudomásul veszi a látványos vereséget, s azt, hogy már nincsenek eszközei.

Jellemző eset. A PB javaslatot fogad el (augusztus 9.) a törvénytelenégeket elkövető ÁVH-sok felelősségre vonásáról. (Kádár már március 12-én követelte Farkas Mihály felelősségre vonását.) A politizáló értelmiség és a pártapparátus feszülten figyeli az

Az 1956. év krónikája – II.

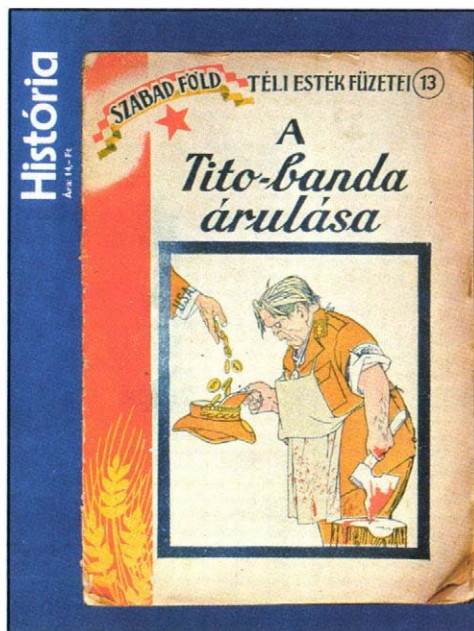
július 18–28. A LEMP Központi Bizottsága rehabilitálja W. Gomułkát és több, a pártból korábban kizárt kommunistát.

július 19. A világpolitikában „a harmadik erő szükségéről” fogadnak el nyilatkozatot a jugoszláviai Brioniban Tito jugoszláv, Nasszer egyiptomi és Nehru indiai elnök. A *Wall Street Journal* a hármas találkozóáról: „... ez a három a Föld térképének legelmaradottabb országait képviseli, amelyeket szegénység, betegség és politikai nyugtalanság gyötör...” A „békés egymás mellett élés”-ről, a „semlegesség”-ről beszélő nyilatkozat előtörténete Tito külpolitikai aktivizálódásához kötődik az euroatlanti térségen kívüli világban. 1954. december 23-án Tito indiai látogatásakor indiai–jugoszláv közleményt adtak ki egy katonai tömböktől független szervezet létrehozásáról. Jugoszlávia ezzel nem formálisan, de csatlakozott a kínai és indiai miniszterelnök 1954. június 28-i nyilatkozatához, a „pancsa szila”-hoz (hindu: öt elv). Ez a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvét tartalmazza: a szuverenitás, be nem avatkozás, kölcsönös előnyök, meg nem támadás elveit. Ezt kodifikálja majd 1955 áprilisában az „el nem kötelezett” országok (Ázsia, Afrika, India) bandungi (Indonézia) konferenciája, amelyre európai állam nem nyert meghívást. — Az MDP új első titkára, Gerő Ernő levelet ír Titónak, amelyben elismeri: a magyar–jugoszláv viszony megromlásáért az MDP-t terheli a felelősség. Kétoldalú találkozót javasol. (A levelet még Rákosi Mátyás terjesztette a leváltása előtti napon a KV ülésére.) — Kihirdetik az 1956. 15. sz. törvényerejű rendeletet. Eszerint „a téveszek és az állami gazdaságok szocialista nagyüzemi gazdálkodásának fejlesztése” érdekében szükséges földrendezést és tagosítást csak engedély alapján teszik lehetővé.

Karikatúra a tagosítás visszasságairól

július 20–30. Moszkvában a KGST-országok képviselői a haditechnikai eszközök és fegyverek gyártására kapott megrendelésekről tárgyalnak. (Koráb-

A magyar–jugoszláv kapcsolatok mélypontja. Propagandakiadvány, 1950-es évek. (Historia 1982/3., bezúzott számának hátlapja)

Jellemző eset. A személyi kultusz maradványainak felszámolásáról a PB Rákosi távozása után foglal állást (augusztus 9.). Megváltoztatják a csepeli vasművek, az új miskolci egyetem és más, Rákosi nevét viselő intézmény elnevezését. (Széles körben vált ki pozitív visszhangot. Egyértelmű állásfoglalás.) De vonatottan halad a sztálini elnevezések megváltoztatása. És szerencsétlenkednek. Hagyják, hogy a tömegek követeljék a Sztálin-szobor eltávolítását és Sztálinváros nevének megváltoztatását. És vonatottan halad Nagy Imre pártból való kizárásának felülvizsgálata. Pedig a politizáló közvélemény most már egyre kevésbé foglalkozik Rákosival, inkább azzal: mikor kerül sor a volt miniszterelnök reaktivizálására, aki a személyi kultusszal, a törvénytelenességekkel, a Rákosival nyíltan szembeforduló politika szimbólumává lett. Ám csak a Rajk-temetés után egy héttel állítják vissza párttagságát. (Miután különböző nyilvános fővárosi rendezvényeken a közönség hangos ünneplésben részesítette a volt kormányfőt.) Széles körben terjed a párttagság körében a hír: Gerő Nagy Imrétől nyílt önkritikát követel, s hogy határolja el magát a pártellenzektől. Gerő és a pártvezetés nyílt vereséget szenved, végül szinte örülnek, hogy befejezhetik a kínos huzavonát, nem hogy feltételeiknek érvényt tudnának szerezni. (Nem kizárt: végül ezt is külpolitikai megfontolásból teszik és kapkodva. A visszavétel bejelentését követő napon indul ugyanis majd Titóhoz a kétoldalú kapcsolatok rendezésére a teljes magyar párt- és állami vezetés. A „visszavétel” gesztus a Nagy Imrét mindig támogató Tito felé.)

Legjellemzőbb eset a Rajk-temetés. A volt keménykezű kommunista belügyminiszter kirakatperéért és a hozzá tapasztott Jugoszlávia-ellenes és belpolitikai hajszáért a közvélemény Rákosi Mátyást, de a kivégzésekért és a törvénytelenességekért Farkas Mihályt tette felelőssé. 1956 júliusában – legalábbis a bennfentesek számára – kiderült: a koholt vádak és a kivégzések kitervelésében személyesen Rákosi az első számú felelős.

A Rajk-ügy lezárása, az újratemetés akár a törvénytelenességek szimbolikus lezárása is lehetett volna. De nem lezáró, hanem egy tömegmozgalom nyitó akta lett. Ehhez járult hozzá a megrendezés technikája és a két hétig tartó eseménysorozat. A Kerepesi temetőben, a Kossuth-mauzóleum előtt felravatalozott koporsók, a munkásmozgalom komoran méltóságteljes gyászindulójának zenéje a fél századdal korábbi nagy nemzeti búcsúztatókat, Kossuth Lajos és Rákóczi fejedelem meg bujdosótársai temetését idézte. A kitűnő beszédek is a múlt lezárását célozták. Az egyik „egy korszak, a törvénytelenességek és az önkény” végérvényes eltemetéséről beszélt (Szász Béla). A másik, a volt spanyolos antifasiszta bajtárs (Münnich) arról, hogy Rajknak nem adatott meg a hősi halál, őt a „személyi kul-

augusztusi PB-vitákról kiszüremkedő híreket: politikai vagy büntetőjogi felelősségre vonás következik? A határozatlanságot mutatja: három ülés foglalkozik a témával. Megállapodnak az időpontban: október 6. (Nincs arról szó, hogy szándékkal választják az 1849. évi szabadságharc – az oroszok által levett szabadságharc – vértanúinak kivégzési napját. Amelyet az elmúlt években nem ünnepeltek.) A Rajk-temetés bejelentése után természetesen az egész ország a felelősség megállapítására és a bűnösök megbüntetésére vár. De a politikai vezetés tétovázik. S az ÁVH-s tisztek egy csoportját csak a Rajk és társai ünnepélyes újratemetése előtti napon, október 5-én tartóztatják le. Farkas Mihályt pedig – akinek felelősségre vonását már párton belül és kívül hangosan követelik – csak október 12-én.

tusz mocsarából előhúzott szadista gyilkosok pusztították el”. Hogy a temetés résztvevői kikre gondoltak a jelenlegi politikai vezetők közül – nem nehéz elképzelni. Gerő és Hegedüs arcával minden lezárási szándék hiábavaló volt. A temetésből az első nagy tömegmegmozdulás lett. Ezt fokozta a Rajk-temetéshez kapcsolódó, két hétig tartó temetéssorozat: a törvénytelenségek korábbi áldozatainak temetése. A törvénytelenségek tematikáját ébren tartják nap mint nap az újságok, a rádió. Ennek az elhúzódó „törvénytelen-ség-tematikának” jelentős része van abban, hogy az e napokban érlelődő, alapjaiban szociális és érdekvédelmi indíttatású diákmozgalmak programjaiban megjelennek a *politikai követelések*, és elsőként: a törvénytelen-ségeikért *felelős politikusokat nyíltan felelősségre kell vonni*.

Gyengíti a kormányzat helyzetét és a párttagság kohézióját további két, valóban nagyszabású reformpolitikai intézkedés is. Az egyik: még április 5-én, a XX. kongresszus állásfoglalásainak érvényesítéseként a PB határozott az országgyűlés, az Elnöki Tanács, a helyi tanácsok súlyának növeléséről, a politikai demokratizmus erősítéséről. Meg is születik az országgyűlési határozat, amely növeli a képviselők mozgásterét: több új bizottságot hoz létre, erősíti interpellációs és törvényt kezdeményező jogaikat, s hogy megyei képviselőcsoportokat alkossanak. Ennek nyomán a nyáron a megyei képviselőcsoportokban aktív helyi-megyei politizálás indul meg, ami – a korabeli visszaemlékezések szerint – felér egy folyamatos panaszgyűjtéssel, szinte az elégedetlenek „bátorításával”. A másik: az ország területigazgatási reformterve, amely csökkentette volna a megyék (19-ről 12-re), a járások (128-ról 89-re), a főváros kerületei (22-ről 14-re) számát. A racionális javaslat azonban a helyi állami és pártapparátusok óriási ellenzését, érdekérvényesítő, „kijáró” mozgalmát váltja ki. (Hivatalok szűnnek meg, az átszervezésekkel helységek minősíttetnek le. Vagyis sérül a párt- és állami bürokrácia érdeke.) Októberben a központi vezetőség kénytelen a „nagy reform”-ként bejelentett javaslatától visszalépni.

Mindenki érezte, még a Rákosi-hívők is: *az ország „állami és pártvezetése” irányításra alkalmatlan emberek kezében van*. Ennek az immár nyilvánvaló ténynek a kimondására a magyar közélet teljesen új szereplője, az egyetemi diákság vállalkozik. Mégpedig váratlanul új politizálási formában: *programpontokba* fogalmazzák követeléseiket és *tömeggyűléseket* szerveznek, majd *az utcára vonulnak*.

A kormányzat, a párt nem tudja kezelni a helyzetet. Amúgy sincsenek itthon, mert október 15–23. között Jugoszláviában tartózkodnak, Titót megkövetni. (Akiket ráadásul Tito két nap után „leráz”, s a kommunista formalitásoktól eltérően vidéki látogatásokra szabadjára enged.) Miközben itthon felbolydulnak az egyetemi városok. Újabb politikai ballépés...

Október: az egyetemisták megjelenése

Az egyetemek világát semmivel sem forgatta fel jobban a proletárdiktatúra, mint a társadalom más szektorát. Itt is megjelenik a totális állami tulajdon igénye: felszámolják az egyetemek autonómiáját. És ugyanúgy megtalálható a politizálás előtérbe nyomulása a szakmai szempontok rovására, mint az ipari üzemekben vagy a mezőgazdaság világában. Csak míg ott legyintéssel elintézhető a Szabad Nép-félórák, az agitálók csapata, hiszen tőlük függetlenül lehet még jól esztergálni vagy szántani, addig itt a kutatási-oktatási szempontokat sérti a politikai-ideológiai szempontok állandó számonkérése. Hátrányosan érinti az egyetemeket a régi polgári értelmiség elleni kampány, hiszen a legjobban képzett professzorokat 1949 után háttérbe szorítják. (Ahogy a parasztok között a kulákokat, a gyárakban a munkásarisztokratákat.)

Az egyetem a 18–25 év közötti korosztály otthona, amelyik korosztály – különösen a szellemi pályára készülők – a legérzékenyebben reagál a közéleti, közösségi konfliktusokra. Ezért is a modern radikális politikai-szellemi mozgalmakban különleges érzékenységgel, lobbanékonyságával mindenütt felfedezhető. Jobb és baloldalon. Ráadásul sajátos önszerveződésben élő társadalmi csoport. Állandóan közösségben él, előadásokon, szemináriumokon, kollégiumokban együtt van. A nagyüzemi munkásságon kívül nincs még egy társadalmi képződmény,

ban több állam, köztük Magyarország is, panaszkodott, hogy a kiépített nagyipari bázis nem kap nemzetközi megrendeléseket.)

július 21. Elutazása előtt A. Mikojan tárgyal Nagy Imrével a politikai életbe történő visszatéréséről. Mikojan Budapestről „magánlátogatásra” Titóhoz repül. — Bulgáriában felfüggesztik az állami cenzúrahivatal működését. — Megérkezik Ferihegyre a holland KLM menetrend szerinti repülőgépe.

július 23–augusztus 6. A lengyel parlament (szejm) küldöttsége Magyarországon tárgyal.

július 25. Az új magyar tengerjáró hajó, a „Balaton” a Dunán próbaútjára indul. A hajó a Gheorghiu-Dej Hajógyár, a Ganzgyár és a Klement Gottwald-gyár közös munkájának eredménye.

július 26. Kitér az ún. „szuezi válság”. Nasszer egyiptomi elnök bejelenti: az asszuáni duzzasztógát építési költségeinek fedezése céljából – mivel az USA visszavonta (július 19.) a világbanki kölcsönre tett ígéretét – az egyiptomi kormány államosítja a Szezei-csatornát. Izrael kizárja a csatorna használói közül. A csatornával kapcsolatos ellentétek ismét a nemzetközi politika középpontjába állítják a Közel-Keletet. A *The Times* c. londoni lap kommentárjából: „Nasszert meg kell fekeztetni, mielőtt lángba borítja a Közep-Keletet.” A *Le Figaro* című francia lap a csatorna államosítását „egy nagyási hőbortban szenvedő személy bosszútól fűtött lépése”-ként értékeli. Az ellentétek rövidesen háborúvá szélesednek. → szeptember 19–21.

július 26. Az ország legnagyobb vidéki, nagykanizsai sörgyárából az első 800 hektoliteres „Balatoni világos” szállítmányt Zalaegerszeg kapja.

július 27–29. Az NSZEP KB ülése. Rehabilitálják F. Dahlem volt kommunista funkcionáriust, akit 1952-ben bélyegeztek meg; felfüggesztik a párton belüli tisztogatások áldozatainak büntetését.

július 27–31. A Játéktervező Intézet új játékeit és játékterveit bemutató kiállítás Budapest.

július 28. A Magyar Külügyminisztérium újabb jegyzékben tiltakozik az Egyesült Államoknál a különböző amerikai szervezetek által az NSZK-ból felbocsátott, „izgató hangú röpcédulákat” a magyar légtérben szétszóró léggömbök miatt. A magyar kormány hasonló incidens miatt már két ízben (1954. október 15., 1956. február 8.) tiltakozott az amerikai kormánynál. A jegyzék szerint február 8-tól 293 esetben észleltek a magyar légtérben ilyen léggömböket.

július 28–29. A LEMP plénuma – amelyen részt vesz Ny. Bulgaryin szovjet miniszterelnök is – a változások mellett foglal állást, és a poznańi eseményeket (június 28.) pozitívan értékeli.

Az Egyházak Világtanácsának képviselői díszebéden a Parlamentben

július 28–augusztus 5. 1945 óta első ízben ülésezik Magyarországon az Egyházak Világtanácsa központi bizottsága, 30 ország nemzeti egyházának képviselőjében.

július 30–augusztus 3. Ülésezik az országgyűlés. 1/1956. számú határozata az országgyűlés irányító, ellenőrző tevékenységének erősítése jegyében bővíti a képviselők jogállását. Előterjesztést tehetnek, interpellációt nyújthatnak be, bekapcsolódhatnak a törvény-előkészítő munkába. A határozat kimondja, hogy az állampolgárok „alapjogait és lényeges kötelességeit” törvényben kell szabályozni. — Nonn György legfőbb ügyész az országgyűlésen beszámol (július 31.) az ügyészség hároméves tevékenységéről. Részletesen foglalkozik a koncepciók perkelésével. A beszámoló szerint a Legfelsőbb Bíróság 149 elítélt ügyében hozott döntést, 124 elítéltet utólag minden vádpont alól felmentett. Mintegy 300 alaptalanul elítélt szabadult ki börtönéből, többségüket a Rajk-, Kádár-, Sólyom-ügyben, a „volt szociáldemokraták ügyében”, a „volt jugoszláv emigránsok ügyében” ítélték el. Nonn elmondta: az ÁVH vezetői közül 34 fő fegyelmi büntetést kapott, 13 főt pedig katonai bíróság elé állítanak.

július 31. Csehszlovákiában a 33/1956. sz. alkotmánytörvény az 1954-ben létrehozott Szlovák Nemzeti Tanácsnak, illetve az általa létrehozott Megbízottak Testületének kormányzati felelősséget biztosít. (Ezzel Szlovákia korlátozott jogú autonómiát nyer Csehszlovákián belül.) A testület intézkedését a csehszlovák kormány hatálytalaníthatja. 1945 óta először történik említés „a magyar és ukrán nemzetiségű állampolgárok” egyenjogúságáról.

július. Az MDP határozata nyomán a rádióban vita- és riportműsorok a demokratizmusról, a bürokráciáról, a „hogyan tovább?” kérdéseiről. Rákosi leváltása után ugyanígy aktivizálódnak a nem értelmiségi pártszervezetek és a munkahelyi, lakossági fórumok is. — *A Társadalmi Szemle* június–júliusi számában a *Minden kommunista felelős az ország ügyéért* c. cikk élesen támadja Nagy Imrét. — P. Ny. Lascsenko altá-

amelyik ennyire alkalmas volna szellemi irányzatok, politikai akciók „felvételére” és programokká gyúrására.

Magyarországon 1950–56 között megnő az egyetemi diákság létszáma. Az egyetemépítési és -bővítési programok a magyar társadalom kulturális elítéléséből „korszerű” értelmiségtermelő nagyüzemeket fejlesztettek. Az egyetemi tanszemélyzet és mindenekelőtt az egyetemi diákság az utcán, színházban, moziban láthatóan jelen lévő társadalmi réteg lesz. Ez a diákság nemcsak azért vált közéleti tényezővé, mert hirtelen megnőtt a létszáma, hanem azért is, mert a proletárdiktatúra rákényszerítette a politikálásra. (Az egyetemeken kötelező tárgy a marxizmus-leninizmus, ami az 1949–58 közötti időszakban leplezetlenül a napi politikához kapcsolt „kommunizmus-magyarázat”.)

1956 őszének Magyarországon ez a sajátos társadalmi erő néhány hétre különös politikai szerepet kapott.

Az eddigi kutatások adatai szerint 1956 szeptembere szinte minden egyetemen feszültségekkel volt tele. Már a nyári egyetemista honvédségi és a mohácsi árvíz utáni újjáépítési tábortól a legfrissebb politikai változások megbeszéléseinek színterei. Aggodalom az ország gazdasági állapotáért, csalódás a politikai változásokban (maradt Gerő), zúgolódás, hogy az egyetemi autonómia hiánya miatt állandósulnak a menzaellátási, laboratórium-felszerelési nehézségek. Kilátástalanul alacsony az értelmiségi kezdő fizetés, alatta van a jobb szakmunkásénak! A párt- és kormányzati politika erőzítője, a rendszer állandó és folyamatos önkritikára kényszerülése ebben a nagyon is politikaérzékeny társadalmi rétegben a saját rétegvágyát hívja elő.

A diákok ott vannak a Petőfi Kör szeptemberben újrainduló vitáin, a vidéki értelmiségi fórumokon. Október elején (október 6.) a Rajk-temetés százszázalékos közönségének jelentős csoportjai szintén egyetemisták. Azután egy jelentéktelennek induló szegedi összejövetelen, október 16-án másfél ezer – különböző helyi főiskolákról összesereglett – diák elfogadja a javaslatot: lépjenek ki a DISZ-ből és alakítsák meg a magyarországi egyetemeken önálló rétegszervezetét, az 1948-ban felszámolt MEFESZ-t. (A rövidítés egyezik a régivel – MEFESZ –, de az elnevezés – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete – több politikai szándékot jelez, mint amit a korábbi elődszervezet gyakorolt.) (Vissza tehát az 1947–48. évi politikai pluralizmushoz.) Az egyetemisták – most már szervezeten – szétszóródnak: budapesti, miskolci, debreceni egyetemeken jelennek meg, felszólítva a MEFESZ helyi szervezeteinek megalakítására.

A DISZ vezetősége – a központban és a helyi szervezetekben – nem akar lemaradni az események mögött. A központ immáron politikai követeléseket is fogalmaz: az ideológiai tárgyak óraszámának csökkentéséről, az orosz nyelv fakultatívvá tételéről és nyugati nyelv választhatóságáról (október 17.). Majd az egyetemi érdekeket képviselő Vasvári Körök szervezéséről. (A szintén DISZ égisze alatt működő Petőfi Körök mintájára.)

Október 16–20. között országszerte diákkonferenciák, egyetemi ülések, amelyeken csatlakoznak az újraélesztett MEFESZ-hez, és pontokba fogalmazva programokat alkotnak. Egyelőre elsősorban *szociális és rétegvágy-követelésekkel*. De már ekkor megjelenik a *politika*: a törvénytelenségek elkövetőit nyilvánosan vonják felelősségre (a Rajk-temetés és Farkas Mihály letartóztatásának végiggondolása); az ország gazdasági vezetését adják szakértők kezébe. (Jól értesültség és naiv rémhírek – nem utolsósorban a Szabad Európa Rádió híreire alapozva – keverednek. Meglepő „informáltság” az ország katasztrófális eladósodásáról, ugyanakkor irreális feltételezés az ország uránvagyonának értékéről.) És megfogalmazódnak az első pontok a *nemzeti sérelmekről*: a szovjet típusú katonai egyenruha, a szovjet típusú címer, a március 15-i munkaszüneti nap elvétele keltette érzelmi megbántottságról. És október 6-a kiiktatásáról a nemzeti ünnepek sorából. (Erre is a Rajk-temetés döbbszerű rá az embereket.)

És ekkor, október 16–22. között váratlanul átpolitizálódik az egyetemi mozgalom: két, a szomszédban zajló nemzetközi eseménysorozat idézi ezt elő. Az egyik: a magyar párt- és állami vezetés bocsánatkérő útja Jugoszláviába (október 15–22.). A másik: a Szovjetunióval szembeforduló lengyel politika világszenzá-

ciója (október 18–22.). A jugoszláviai, de mindenekelőtt a lengyelországi események új témákat hoznak az új hazai nyilvánosságba: a szocializmus *nemzeti különútjának lehetősége, a szovjet megszálló csapatok távozása, valamint egy nemzeti érdekeket képviselő kormányzat követelése.*

Október: politikai pluralizmus, a csapatkivonások és az állami függetlenség gondolata

A magyarországi felkelés, majd forradalom és szabadságharc világtörténelmi jelentőségét az adta, hogy eljutott a szovjet típusú kommunizmustól a *politikai demokrácia, az állami függetlenség, sőt a szovjet csapatok kivonásának programjához*, és ki is tartott ezek mellett. Fel kell tennie tehát a korszakkal foglalkozó kutatóknak a kérdéseket: hogyan és honnan kerülnek az október 23-i tüntetők követelése közé ezek a pontok? És hogyan változik hangsúlyuk a felkelés-forradalom 13 napja idején, és lesznek végül is az újabb szovjet beavatkozás hivatkozási alapjai? Máig nem tisztázott kérdések.

Tény, hogy sem a Petőfi vagy más vidéki körök nyári vitáin, még kevésbé a reformkommunisták vagy az írók követelése között ezek a *gondolatok nem jelennek meg.* (A visszaemlékezők állítják: irreális követelések lettek volna, amelyek hangoztatása annak idején felért volna egy provokációval.) Az október 23-án felvonulók, de már a tüntetés előtti napok diákkövetelése között azonban már pontosan megfogalmazva ott találhatók. Napirendre kerülését lehetne a Szabad Európa Rádió ösztönzéseivel magyarázni. (Visszaemlékezésekből ismert tény: az adó folyamatosan ismertette a hazai és a szovjet zóna reformerőinek tevékenységét, nemcsak a Petőfi Kör, az írószövetség eseményeit, hanem a magyar szempontból meghatározó jugoszláv és lengyelországi fejleményeket is.)

E követelések papírra vetése október 19–22. között azonban inkább magyarázható a diákmozgalmak belső követeléseinek fejlődéséből, valamint a jugoszláviai és lengyelországi politika diákságra jellemző friss és gyors hazai „feldolgozásából”. És kimondása magyarázható a diákság életkorhoz is kötődő vakmerőségével. (Olyat felettébb szeretnek kimondani, amire más csak gondolni mer, félve akár a saját személyét, akár a közösséget sújtó következményektől.)

Politikai pluralizmus. A politikai *többpártrendszer* visszaállítása a diákkövetelésekben kezdetben nem szerepel. Október első heteinek lázongó diáktömegei nem élték meg felnőtt fejjel a többpártrendszert, pontos ismereteik sem lehettek arról. De a MEFESZ megalakítása a pluralizmus visszaállítását jelenti. A különböző – 10, 16, 20 pontos – helyi felhívásokban egyértelmű, hogy a diákság „politikai” képviseletet is akar. Sőt, október 22-re követeléseik már nemcsak társadalmpolitikaiak (beszolgáltatás, normarendezések, diák-érdekvédelem), hanem állampolitikaiak is: általános, titkos választásokat és többpártrendszert követelnek. (Értelmezésünkben ez egyáltalán nem kommunistaellenes, csak proletárdiktatúra-ellenes program. Mutatja ezt, hogy azonosulva a párttal, az MDP-ben is demokratikus választásokat sürgetnek. És a kormány élére is kommunistát, „Nagy Imre elvtárs”-at várják.) És a diákok követelése között jelenik meg a Sztálin-szobor eltávolítása is (október 22.).

Állami függetlenség. Az *állami függetlenség* és a *szovjet csapatok kivonásának* követeléséhez a nemzeti sérelmek felfakadásától és a diktatúrával szembeni ellenszenvtől vezet a gondolati út. Az *állami függetlenség* nemcsak államjogi kérdésként jelenik meg a különböző követelésekben, hanem elsősorban a gazdaság és a *nemzeti szimbólumok* (tehát az érzelem) világában. Az említett szovjet típusú katonai egyenruha (a diákoknak nyáron kellett katonai szolgálatra bezupálniuk, napi élményük volt tehát az egyenruha), a *szovjet típusú címer* – amely azt a benyomást kelthette, mintha Magyarország a Szovjetunió egyik tagköztársasága volna – ellenérzést váltott ki. A diákok mondják ki azt is: *az ország gazdasági érdekei alá vannak rendelve a szovjet érdekeknek.* (A nemzeti gazdasági érdekérvényesítés igénye közvetve benne rejlett Nagy Imre gazdasági programjában is. E szempont hangot kapott a Petőfi Kör közgazdász-, majd még inkább a „Kert-Magyarország”-ról tartott vitáján.)

bornagy, a Magyarországon állomásozó szovjet Különleges Hadtest parancsnokát utasítják, hogy készítsen tervet a „szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítása” ügyében a szovjet csapatoknak. A terv a Volna (Hullám) fedőnevet kapta. — Az amerikai Bell X-2 rakéta-repülőgép eléri a 3000 km/h sebességet. A sugárhajtású repülő a kor nagy haditechnikai bravúrja. A mostani sebességi rekordot egy bombázó fedélzetéről lekapcsolt rakétarepülő éri el.

augusztus 1. Az 1071/1956. számú minisztertanácsi határozat a nemzetközi helyzet kedvező alakulására hivatkozva a néphadsereg 150 ezer fős létszámát újabb 15 ezer fővel csökkenti, ezek közül 4500 tiszt. A felszabaduló, kb. egymilliárd forint értékű épületet és egyéb anyagi eszközöket a népgazdaság fejlesztésére, az életszínvonal emelésére kívánják fordítani. Miskolcon, Debrecenben, Esztergomban, Budapesten laktanyákat adnak át a helyi intézményeknek. — Az MDP PB döntése értelmében augusztustól a PB tagjai, póttagjai és a KV-titkárok havi fizetése 9000 Ft. A határozat értelmében egyebek mellett továbbra is a párt téríti a közüzemi díjakat; fizeti egy házgondnok és egy háztartási alkalmazott bérét; állja a házak/lakások felújítását, a szükséges évi tüzelőmennyiséget. Új juttatásként a lakbér és az ételmezés költségeit is átvállalták. — A Minisztertanács 24/1956. számú rendelete értelmében e naptól Budapesten, Miskolcon, Sztálinvárosban, Kazincbarcikán, Komlón és Várpalotán az állandó és az ideiglenes bejelentkezés nem esik korlátozás alá. — E naptól a bérből és fizetésből élők 6 havi részletfizetésre is megvásárolhatják a 820–1100 forintos zománcozott tűzhelyeket.

augusztus 2. Személyi változások a kormányban. A felmentett Gerő Ernő helyett a rehabilitált, volt szociáldemokrata politikus, Marosán György a Minisztertanács elnökhelyettese. Új miniszterek: oktatásügy: Kónya Albert; élelmiszeripar: Nyers Rezső (szintén volt szociáldemokrata); vegyipar: Szabó Gergely; külügy: Horváth Imre; bánya- és energiaügy: Czottner Sándor. — Magyar tudóscsoport utazik Romániába Petőfi Sándor Segesvár környéki sírjának felkutatására. Augusztus 6–22. között a helyszínen vizsgálódnak, s rekonstruálják a költő menekülési útvonalát. Megállapítják, hogy feltehetően az Ispánkútnak nevezett forrás közelében egy orosz lovas szúrta le, s Héjjasfalva közelében egy tömegsírba temették Petőfit.

augusztus 3. Az országgyűlésben évek óta először hangzanak el képviselői interpellációk. — Az MDP PB tárgyalja

a „pártbüntetésben részesült újságírók és írók” ügyét (Aczél Tamás, Méray Tibor, Gimes Miklós, Haraszti Sándor, Vásárhelyi Miklós, Háy Gyula, Kuczka Péter, Erdei Sándor, Zelk Zoltán). A kommunista írók 1955. október 18-án Memorandummal fordultak a KV-hez, követelve az „adminisztratív intézkedések” megszüntetését. (A Gimes, Losonczy, Vásárhelyi, Haraszti fogalmazta szöveg tiltakozott az ember tragédiájának betiltása, Németh László: Galilei és Bartók Béla: A csodálatos mandarin c. darabjai előadásának akadályozása miatt. A Memorandumot közlő *Irodalmi Újság*ot elkobozták, az írószövetség elnökségének póttagjai lemondtak. 1955. december 24-én retorzióként Gimest, Harasztit és Vásárhelyit kizárták a pártból, a többiek pedig megrovást kaptak.) Most Gimest, Harasztit, Vásárhelyit visszaveszik a pártba, a többi pártbüntetést törlik.

augusztus 4. A zsúfolásig megtelt Népstadionban harmadszor mérte össze erejét a Budapesti Vasas és a bécsi Rapid labdarúgó-együttese. A Vasas 9:2-es győzelmével megszerezte a Közép-európai Kupát. Magyarországot a világ sport-, illetve futball-nagyhatalomként emlegeti.

augusztus 5. A LEMP KB közleménye arról, hogy Gomulkrát és társait felmentették „az ellenséges ügynökök iránti elnéző magatartás” címén hozott, 1949. novemberi koholt vádak alól. — Indul a Magyar Rádió *Szív küldi a távolból* című műsora, amely az Amerikában és Nyugat-Európában élő magyarok zenés üdvözlőit közvetíti hazai rokonainak.

augusztus 9. Az MDP PB ülésén elvi döntést hoznak a személyi kultusz egyes maradványainak felszámolásáról. Kimondják: a jövőben nem lehet élő magyar személyről állami intézményeket és üzemeket elnevezni. Meg kell változtatni a csepeli Rákosi Mátyás Művek, a miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem, a Rákosi Mátyás Gyermekotthon, a Rákosi Mátyás-ösztöndíjak, tanulmányi versenyek nevét. → október 5. A Sztálin-képek közterekről, közintézményekből való „rendkívül

A személyi kultusz kellei az MDP II. kongresszusán, 1951

MNM Történelmi Fényképtár

Az állami függetlenség mintaképe 1956 őszén egyértelműen Jugoszlávia. (Noha 1955-től közbeszéd témája az *osztrák semlegesség*, különösen 1956 nyarától.) Déli szomszédunk valójában független állam, kommunista rendszerrel, de ügyesen lavírozva a nyugati, a szovjet és az Európán kívüli államok között. Attól függően, hogy nemzeti-állami érdekei mit kívánnak. Magyarország státusát is – a ránk maradt írások és szóbeli visszaemlékezések alapján – hasonlóan képelték el a diákok.

Szovjet csapatok kivonása. A *szovjet csapatok kivonásának* követelése, illetve „majdnem megvalósítása” a magyarországi mozgalom nagy próbálkozása volt. E követelés kimondása is egyértelműen a diáksághoz köthető. (Ők merték ez esetben is megfogalmazni, amire a tapasztalatokkal bíró és egzisztenciájukat féltő emberek csak gondolni mertek.) Igaz, hogy azután e követelések megvalósításáért már október 23. után keveset tettek.

A szovjetellenesség közgondolkodásbeli mozgatói a történész közbeszédben jól ismertek. Megtalálható benne egy korábbi generációra visszavezethető *országtellenesség*, de a meghatározó minden bizonnyal a *megszállás ténye*, az elhurcolások a Szovjetunióba, illetve a proletárdiktatúra bevezetése és ennek *szovjet módszerei*: az orosz nyelv kötelezővé tétele, a szovjet vezetők kultusza (Sztálin-, Lenin-szobrok, utcaelnevezések stb.), a szovjet köntösben megjelenő orosz-szláv nacionalizmus a tankönyvirodalomban a „nagy szovjet nép” alkotásainak túlhajtott propagálása, a *magyar nemzeti ünnepek háttérbe, a szovjetek előtérbe „szorítása”* (november 7., Sztálin születésnapja, ugyanakkor a magyar március 15., október 6. kiiktatása), és mind- ehhez társul a szovjet ateizmus militáns megnyilvánulása, a hagyományos, eredetileg keresztény ünnepek korlátozása. A szovjetellenesség azonban akkor mozgósul igazán, amikor lehetőség látszik arra, hogy a szovjet csapatok elhagyják Magyarországot...

Nem figyelt fel még történetírásunk arra: hol és meddig állomásoztak szovjet csapatok a második világháború után, és milyen alapon. (A második világháborút lezáró magyar békeszerződés /1947/ értelmében Magyarországon azért maradhatnak 6 hónapnál hosszabb ideig megszálló csapatok, hogy az ausztriai szovjet megszálló erők utánpótlását biztosítsák. Ugyanilyen címen tartózkodtak Lengyelországban – ott a németországi megszálló szovjet csapatok utánpótlását biztosítva. Csehszlovákiából azonban már 1945-ben, Bulgáriából pedig 1947-ben kivontak!) Ausztria semlegességének kimondása előtt ugyan a csatlós országok létrehozta a Varsói Szerződést, de abban csak a *segítségnyújtás lehetősége* szerepel, mégpedig kérésre. És nem a megszállás meghosszabbítása. Itthon közbeszéd témája volt – a Szabad Európa Rádió is tudatosította –: az osztrák semlegesség kimondása után (1955. október 15.) Magyarországon jogalap nélkül állomásoznak a szovjet csapatok.

A „heraldika” azonos. A Szovjetunió belorusz, észt, úzbég, moldovai tagköztársaságainak címerei és a magyar változat

A lengyel példa

A Szovjetunió és Magyarország viszonyának rendezése az egyenjogúság alapján, valamint a szovjet csapatok kivonása komoly formában október 19–20-án jelenik meg a követelésekben. Akkor, amikor Lengyelországban kiéleződött a párton belüli politikai harc a moszkovita-keményvonalas és a hazai reformtábor között. A moszkoviták megsegítésére október 18-án megindultak a szovjet páncélosok Varsó felé. És október 19-én váratlanul Varsóba érkezett szinte a teljes szovjet politikai vezérkar: Hruscsov, Mikojan, Kaganovics, Molotov és Konyev marsall (utóbbi a Varsói Szerződés egyesített katonai erőinek főparancsnoka). A lengyel reformpártiak és a szovjet „vendégek” közötti, hangos szóváltásig fajuló „egyeztetés” végén a közismerten jól vitatkozó Gomułka (a lengyel Ochab és a szovjet

Mikojan segítségével) meggyőzte Hruscsovot: Lengyelország nem szakad ki a szovjet táborból, a Szovjetunió hűséges szövetségese, a Varsói Szerződés tagja marad – de a reformokat folytatni kell, a kompromittálódott moszkovitákat el kell távolítani a hatalomból, és rendezni kell a szovjet csapatok lengyelországi tartózkodását...

A visszaemlékezések szerint a SZER magyar adása óráról órára beszámolt a lengyelországi fejleményekről. Az október 20-i diákprogram-fogalmazások közepette ismerteti a lengyelek győzelmét, és feltehetően ennek hatására kerül most már határozottan a pontok közé a szovjet csapatok kivonásának követelése.

És a lengyel „nemzeti kommunisták” melletti szolidaritás kifejezésekként születik meg az október 23-i diáktüntetés terve. Mind Budapesten, mind a vidéki városokban. Készülnek a lengyelek melletti szimpátiát hirdető transzparenszek, a magyar trikolór mellett beszerzik és a tüntetés napján majd egyes helyeken ki is tüzik a középületekre a lengyel lobogót. A budapesti tüntetésnek is két célpontja van: az egyik a pesti Duna-parton, a bölesészkar(ok) előtti Március 15. tér Petőfi-szobra, a másik a budai Duna-parton átellenben lévő Bem tér, „Bem apó” – az 1848–49. évi magyar szabadságharc legendás lengyel tábornoka – szobra.

A szétosztott röplapokon ekkor már a közvetlen politikai követelések állnak első helyen: új kormány Nagy Imre vezetésével; egyenrangú kapcsolat a Szovjetunióval, a szovjet csapatok kivonása; többpárti szabad választás; a gazdasági élet átszervezése, normarendezés, a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálata; nyilvános tárgyalás Farkas Mihály és Rákosi Mátyás „ügyében”; vélemény- és sajtószabadság, a nemzeti jelképek és ünnepek megbecsülése és a „zsarnokság és az önkény jelképének”, a Sztálin-szobornak az azonnali eltávolítása. A magyarországi desztalinizációs hullám ezzel a követeléssorozattal érte el csúcspontját...

*

Október 23-án Budapesten, Debrecenben, Miskolcon, Szegeden, Pécsen, Sopronban, tehát az egyetemi városokban, diákok kezdték, szervezték a felvonulásokat, s sok helyen röplapokat vittek az üzemekbe, a hivatalokba. Az utcákon 23-án a diákság a meghatározó társadalmi elem, ők skandálják a jelszavakat, de délután már munkásemberek, hivatalnokok is csatlakoznak hozzájuk. Olyanok, akik többnyire nem is ismerték a követeléseket, nem is vettek részt azok vitáin. Már október 23-án mindenkinek volt egy „saját október 23”-ája. Nemcsak a felvonulóknak, hanem azoknak is, akik félték a változásoktól...

GLATZ FERENC

elővigyázatos, körültekintő, lehetőleg minden feltűnés nélkül” való eltávolítását is szorgalmazzák. — Az ülésen a testület tudomásul veszi Egri Gyula jelentését a politikai perekben kompromittált államvédelmi tisztek felelősségre vonása ügyében.

augusztus 9–11. Budapesten tanév-előkészítő országos értekezleten a tanulók túlterheléséről, a politechnikai oktatás bevezetéséről, az új tantervek kidolgozásáról és az új tankönyvek bevezetéséről vitatkoznak a résztvevők.

augusztus 10. A kormány ülésén a televízióadás hosszú ideje húzódo ügyében, a rövidhullámú rádiózásról és a telefonfejlesztésről foglal állást.

augusztus 10–20. Az 1955-ben jegyzett 6. békekölcsön utolsó részletét fizetik ki a dolgozóknak.

augusztus 11. Hunyadi János halálának 500. évfordulója alkalmából a Nemzeti Múzeumban emlékkiállítás nyílik. A kiállítás része a nándorfehérvári diadal 500. évfordulóján rendezett nagyszabású ünnepegeknek. A megemlékezések alap gondolata: a térség népeinek összefogása és a külföldi betolakodók elleni harc.

A Hunyadi János-emlékkiállítás megnyitója

augusztus 13. A MÁVAG-ból kikerült háromszázadik 424-es mozdony „munkába áll”.

augusztus 15. A Parlamentben Hegedüs András miniszterelnök és Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettes sajtótájékoztatót tart. Példájukat a következő hetekben minisztériumi és állami üzemek vezetői követték.

augusztus 17. A karlsruhei (NSZK) alkotmányjogi bíróság alkotmányellenesnek nyilvánítja Németország Kommunista Pártját és betiltja működését.

augusztus 24. Az MDP PB határozatában kitűzi az írószövetség közgyűlésének időpontját, a közgyűlés napirendjét, állást foglal a vezetőség tervezett névsoráról, védve azokat, akik „kiálltak a párt politikája mellett”. Déry Tibor és Tardos Tibor részvételének feltétele az egyetértés a KV júliusi határozatával. —> szeptember 17.